

جغد، اسطوره و فلسفه حفاظت از حیوانات

رامین محمدی زره ناسی^۱

پیشکش به مدرس پرنده‌نگری، پرویز بختیاری

و استاد اسطوره‌شناسی، دکتر زاگرس زند

چکیده:

یکی از منابع و مدارک مهم و دسته اول برای بررسی رویدادها و تحولات تاریخی و فرهنگی مطالعه آثار و نمادهای باستانی نظیر جانوران افسانه‌ای و دانش اسطوره‌شناسی است. در این میان جانوران آئینی و کهن که دارای زیست‌شناسی کاملی هستند (انتزاعی نیستند) برای درک مفاهیمی نظیر بررسی تحولات فرهنگی بسیار سودمند هستند، زیرا جوامع انسانی به دلایل گوناگون تغییرات زیادی به خود می‌بینند ولی جانوران موجوداتی هستند که دارای زیست‌شناسی نسبتاً با ثباتی بوده و مانند انسانها تغییر مذهب و آئین نمی‌دهند، زیرا غرایز و تغییرات اقلیمی است که بر ایشان تأثیر می‌گذارد نه موضوعات سیاسی و مذهبی بطور واضح تر حیوانات تغییرات فرهنگی ندارند ولی گاهی نگاه ما به آنها بسیار تغییر می‌کند. از این رو گونه‌ای پرنده به نام جغد که در فرهنگ اوستایی موجودی است بسیار نیکو و دارای نشانی از خردمندی و از یاران اهورامزدا است چگونه در باور ایرانیان تبدیل به نماد شوم گشته؟ آیا می‌توان از تغییر رویکرد ایرانیان به این پرنده به یافته‌های جدیدی در شاخه‌های باستان‌شناسی و فرهنگ‌شناسی ایران دست یابیم؟ و ببینیم این تغییر رویکردها به حیوانات تا چه میزان در حفاظت یا از میان بردن میراث طبیعی یاری بخش باشند. این مقاله کوشش دارد تا بررسی ساختارهای فرهنگی و آثار بجا مانده از دوران باستان که دارای مفهوم پرنده‌ی به نام جغد می‌باشد و مقایسه آن با زیست‌شناسی گونه‌های مختلف جغد برای این پرسشها پاسخی علمی بیابد. در این رهگذر از داده‌های باستان‌شناسی نظیر سکه‌شناسی، ادبیات تاریخی، نماد‌شناسی و اسطوره‌شناسی نیز استفاده شده

کلید واژه: جغد، فرهنگ، اسطوره، حفاظت

^۱ رامین محمدی زره ناسی: دانشجوی کارشناسی ارشد ایران‌شناسی - تاریخی، دانشگاه دولتی یزد. اکتورلیدر و پرنده نگر

raminmzar@yahoo.com

مقدمه

نمادهای باستانی ریشه در باورها و اعتقادات مردمی دارند که قرن‌ها برای تأمین معاش خود مجبور بودند با مسائل مشکلات طبیعی و غیر طبیعی مبارزه کنند. اینان در طول زمان نمادهایی برای فرهنگ خود برگزیدند و آنها را به شکل یک توت‌م مقدس در پرچمها، دیوارنگاره‌ها، اشعار و آئین خود بکار گرفتند. جغد یا بوف (بوم) نیز این گونه رویکردی دارد. گاه مقدس و گاه شوم است، خویشکاری او گاه دادن پیام خردمندانه است و گاه نوحه سرایی برای روح گذشتگان (دانشنامه اساطیری جانوران، خسرو قلی زاده، ۱۳۹۲). برآنیم تا در این مقاله با توجه به آثار باستانی نظیر متون باستانی، سنگ نگاره‌ها، سکه‌ها و همچنین دانش نماد شناسی با توجه به ادبیات آئینی و ادبی اسطوره جغد را از باستان تا معاصر نظری بیافکنیم.

در گام نخست به زیست‌شناسی و ریخت‌شناسی پرنده توجه می‌نماییم و دلایل توجه مردم به آن را بیان می‌کنیم، در گام دوم ریشه‌شناسی واژه جغد در اوستا و زبان پهلوی را بررسی می‌کنیم، همچنین باورهای اسطوره‌ای پیش از اسلام و پس از اسلام جغد را با مقایسه فرهنگ هند و اروپا بررسی می‌کنیم، در گام آخر بحث و نتیجه‌گیری را باره تأثیر تفکر ایرانیان بر حفاظت از این پرنده زیبا را خواهیم داشت.

روش تحقیق

در این پژوهش از روش فکری مکتب آنال و روش تاریخ پژوهی با تکیه بر اسناد مکتوب و اطلاعات اینترنتی با یاری از کتب و روشهای معمول در زیست‌شناسی و دانش محیط زیست استفاده شده است (مطالعه بین رشته‌ای). در مرحله اول اسناد و پژوهشهای معتبر در زمینه دانشنامه‌های مختلف پیرامون جانوران و موجودات اساطیری استفاده شده و سپس از کتب تحلیلی پیرامون اسطوره‌شناسی در تحلیل محتوی اسطوره جغد بهره گرفته شده. اساس مطالب این پژوهش بر کتب اسطوره‌شناسی و دانشنامه‌های معتبر می‌باشد.

بیان مسئله:

تأثیر متقابل فرهنگ بر معیشت و نوع جهان بینی مردم هر کشوری تأثیر مستقیمی در نحوه برخورد ایشان با حیوانات وحشی و منابع طبیعی حوزه زندگی اطراف خویش دارند. بشر اولیه در مسیر زندگی و تحول خود از مرحله انسان شکارچی، دامدار، زارع و شهرنشین همیشه و همه حال با موجودات زنده رابطه داشته است برخی از ایشان همچون بومیان آمریکای شمالی برای روح حیوان شکار شده دعا می‌خوانند و از او بخاطر اینکه اجازه داده تا شکار شود و شکم کودکان قبیله سیر شود سپاسگزار بوده یا مانند باور برخی از مردم هند هیچ حیوانی نه تنها خوردنی نیست بلکه قابل پرستش است و از طرف دیگر برخی از انسانها همیشه در حال کشتن و خوردن و بهره‌کشی از (دیگر جانداران بوده‌اند. به هر روی در این باب جغد رویکردی شگف انگیز دارد در اوستا و روزگاران باستان بسیار پرنده مورد احترام بوده لیکن در مسیر تحولات تاریخی از مقدس به شوم (در فرهنگ لغات و ادبیات) تغییر رویکرد داشته. نکته مهم

^۱ شکار و پرستش حیوانات، ویکتور شنیرلن، پرتال جامع علوم انسانی

^۲ جغد در گذر روزگاران، سلطانی سیما،

این است که خود پرنده یعنی جغد تغییری نکرده است او هزارن سال است که تکامل زیستی یافته و دیگر نیاز به سازگاری ندارد (تحول ساختاری ندارد) اما کشور و فرهنگ ایران به منزله یک باور سیاسی و اجتماعی و جغرافیایی تغییرات بسیاری به خود دیده؛ آیا می‌توان از جغد به عنوان یک نماد استفاده نماییم تا رویکرد ذهنی و فلسفی ایرانیان را در سده‌های گذشته تا کنون مورد بررسی قرار دهیم. این مفاهیم در این پژوهش از چند جهت مورد تحقیق و بررسی قرار گرفته است.

- ۱- در کلیه مقالات و نوشته‌هایی که در تاریخ و فرهنگ لغات در ارتباط با جغد آماده است به نماد شناسی و تصویر واقعی این پرنده توجه کافی نشده است
- ۲- تغییرات زیادی در تاریخ کشور ما پدید آمده ولی زیست بوم جغد و ساختار زندگی او ثابت است. پس ما تغییر نموده ایم پرنده (جغد) ثابت بوده. چرا رویکرد ما به او تغییر کرده.
- ۳- روان شناسی حیوان و انسان در مقوله جغد مورد بررسی متقابل قرار نگرفته است.
- ۴- شخصیت اقوام و ثبات فکری ایشان را می‌توان از چگونگی برخورد ایشان با نمادهای پیشینیانشان دانست

بخش نخست: تعریف زیست شناسی راسته جغد سانان بعنوان یک پرنده^۱

این راسته، از پرندگان اغلب شب پرواز و شکارچی بوده یعنی از گوشت دیگر جانوارن برای تغذیه استفاده می‌کنند، دایره شکار ایشان بسیار زیاد بوده و طیف زیادی از جانوارن را بر حسب گونه‌های مختلف در لیست غذایی آنها قرار می‌گیرند. از پستاندارن متوسط جثه مثل بچه روباه، گربه، سمور و خرگوش تا انواع جوندگان خصوصاً خانواده موشها و سپس پرندگان از زاغ تا گنجشک سانان و سپس حشرات و خزندگان نظیر آگاماهای کوچک و متوسط، کگوها و ماهی‌ها در سبد غذایی جغد هستند. قابل ذکر است پرواز این پرنده به دلیل نوع پرهایش تقریباً در سکوت کامل است. شنوایی در سطح بسیار بالا و جالب است بدانیم که دید و او سیاه سفید است.^۳ حرکت ۱۸۰ درجه‌ای سر این پرنده مشهور است. چنگال‌های بسیار قوی دارد و تک همسری هستند. صدای جالبی دارد که در برخی گونه بسیار ترسانک است، چشمان درشت و نگاه عمیق او جذاب است. موضوع مهم دیگر محل لانه است.

لانه جغدها: جغدها لانه نمی‌سازند بلکه بسته به گونه خاص، در خرابه‌ها، لانه متروک پرندگانی نظیر کلاغ و زاغ و شکاف صخره‌ها و پشت بام انباری‌ها زندگی می‌کنند. همین موضوع باعث شده تا برخی او را نماد ویرانی بدانند. جغد قلمرو طلب بوده و بشدت از حوزه نفوذش دفاع می‌کند.

صدا: صدا در همه پرنده‌ها سه جنبه اساسی دارد ۱ - تعیین قلمرو ۲- جفت یابی ۳- برقراری ارتباط با خانواده. صدای این پرنده بسیار خاص می‌باشد. در جغد کوچک در ادامه به او خواهیم پرداخت صدای بش دلخراش دارد و همین صداها همچون نوع محل زندگی در پیشداوری بر او تأثیر گذاشته.

^۱ راسته جغد شکلان، Order Strigiformes

^۲ راهنمای پرندگان ایران، جشید منصوری، ص ۲۸۴

^۳ راهنمای میدانی پرندگان ایران، فرید مبصر، ص ۱۴۱

تغذیه: مشخص است که جغدها ضد آفت بوده و برای یک کشاورز بودن آنها یک هدیه است. او در رأس هرم غذایی است و بسیار بلحاظ زیست شناختی مهم است چون کنترل کننده اکوسیستم هستند. در پایان این بخش باید گفت برخی از گونه این پرنده همانند جغد کوچک (تصویر پیوست ۱) روز فعال (پرواز) هم هستند.

بخش دوم: ریشه شناسی واژه جغد در متون کهن و ارتباط آن با اعتقادات ایران باستانی

در ایران کهن (باستان) اکثرا حیوانات جنبه اسطوره ای و آئینی داشته و مظاهر طبیعت مهم بوده اند. از گراز و سگ گرفته تا هما (گونه ای کرکس) و عقاب و شاهین، کبک تا پلنگ همه دارای تعریف خواص خود بوده اند. در شاهنامه هنگامی که لشکریان (اقوام مهم) از مقابل کیخسرو رژه می روند هر کدام نشان و یا پرچمی دارند که بر آن شکل حیوانی است، مانند گراز، گرگ و گوزن. بدیهی ریشه زبان شناختی آنها در کشف باور های اسطوره ای و فرهنگ گذشته یاری رسان خواهد بود.^۱

معنی فارسی باستان *yuxt=ğuyd* به معنی وصل کردن بوده، که در زبان ادبی جغد خوانده می شده. بعد از تغییر و تحولات زبانی *xt* کهن به *yd* تبدیل شده مانند *duyd* به معنی دختر و دوشیزه و عروس (اوستایی *duyda*) معنی دیگری که این واژه دارد به معنی وصل کردن است و همچنین نامی برای نوعی آرایش موی سر (موی بافته) و نوعی پرنده خیالی که هیچ شکلی از آن متصور نیستیم.^۲ بر باور زرتشتی جغد پرنده مقدس مربوط با واژه *asa* اشا یا ارته می باشد. از این رو به عقیده آنها او آواز اوستا و اهورا مزدا را می خواند. در ادامه بسیار جالب خواهد بود اگر بدانید این ریشه زبانی چه میزان در فرهنگ ها نفوذ داشته.

آوای جغد *hū - hū* است که همه به هو هو می شناسیم، در اوستا به نام *ašā yuxta* به معنی محبوب ارته آمده یا همان اشو زشتی که در بندهش هم می بینیم و در وندیداد به دوره بعد منقل شده و بدست ما رسیده. توجه کنیم این آوا فقط برای یگ گونه از جغدها مشهور است، یعنی مرغ حق یا *Otus scops* (تصویر پیوست ۲) به انگلیسی *European Scops Owl* جالب است بدانیم که این پرنده بسیار نزدیک به انسان زندگی نموده و البته در بخش بعد کامل در مورد آن توضیح می دهیم. اما واژه هو را به شکل دگرگون شده ((هو)) ی و همان او داریم که در عربی هو به معنی ((او)) یعنی خدا و الحق آمده است.

دیگر واژگان جغد را بعنوان مرغ بهمن هم داریم و همچنین پشتون^۳ در اوستا با تنی شبیه به جغد ریشه شناسی شده است. (یوستی نین)

پس چنان که آمد جغد در باور اسطوره ای پیش از اسلام نماد اهورایی بوده در بخش نهم از کتاب بندهش آنجا که در باره شیوه آفرینش مرغان سخن گفته شده است، آمده که سیزده گونه مرغان، از نوع سیمرغ، کرشفت، الوه (عقاب یا شاهین)، کرکس، کلاغ، پش (جغد)، خروش (خروس) و گلنگ است. (بندهش، ص. ۷۹) به این ترتیب در این بخش از کتاب می بینیم که نام جغد جزء جانوران مزدا آفریده و کنار خروس و کرشفت، مرغان مقدس آمده است. گفتنی

^۱ شاهنامه فردوسی، تصحیح و کوشش جلال خالقی مطلق، مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی

^۲ جفتک نوعی پرنده است که هر نر و ماده یک بال دارند، پرنده نر قلابی بر منقار دارد هنگام پرواز آن را بر منقار ماده انداخته با هم پرواز می کنند و چون به زمین برای چرا می نشینند از هم جدا می شوند. (برهان قاطع)

^۳ برادر اسفندیار، دانا، راهنما و خردمند.

است که واژه پوش یا پیش (همان ریشه نام پشوتن) همانطور که بهار آن را جغد معنا کرده است، در کتاب بهرام فره‌وشی نیز به معنای جغد و بوم آمده است. (فره‌وشی، فرهنگ زبان پهلوی) پس تردیدی نیست که این واژه اشاره به گونه‌ای جغد دارد که به احتمال زیاد مرغ حق باشد و بوف یا بوم که جزو گونه‌های بزرگ جغدان است در رده گرگ قرار می‌گیرد.

اما پس از اسلام بر رسم و شیوه مبارزه طبقه نو مسلمان و زرتشتیان کهن برخی از حیوانات نیز قربانی و دستخوش تازش‌های سیاسی و اجتماعی گردیدند، خصوصاً سگ، خوک و جغد منفور شده و همیشه در آزار آنها تلاش می‌شده.

در میان اعراب افسانه‌های در باب جغد وجود دارد که صادق هدایت آن را به زیبایی بیان نموده

” یکدانه گندم از مال صغیر خورده و در گلویش گیر کرده آن قدر حق حق می‌گوید تا از گلویش

سه چکه خون بچکد. (نیرنگستان، ص. ۱۳۵، نگاه کنید به سه قطره خون. ص. ۲۲) ”

گبر آزاری سرگرمی مورد علاقه‌ای بود که قرن‌ها ادامه داشت و خلفا و حکومتیان بلند پایه و همچنین عوام، به آن می‌پرداختند. یک پرستشگاه مشهور زرتشتی در خراسان، سروی داشت که بنا به سنت پارتی، خود زردشت آن را کاشته بود. متوکل، خلیفه عباسی علی رغم درخواست‌های نو میدان زردشتیان، به سال ۸۶۱م. آن را انداخت تا چوبش را برای ساخت کاخ تازه خود به کار ببرد، ولی تا کاروان شتران حامل چوب‌ها به عراق برسد، متوکل به دست پسرش کشته شده و از نظر زردشتیان به کیفر شایسته‌اش رسیده بود. دیگر وسیله آزار زردشتیان آزار سگ بود. در اسلام اولیه، سراغی از خصومت مسلمانان امروز نسبت به سگ به عنوان جانوری ناپاک نمی‌یابیم، و به نظر می‌رسد این امر در ایران، و به دلیل احترام بسیار زردشتیان برای سگان، آگاهانه ترویج یافت. احتمالاً بد رفتاری با سگ (نظیر دو انداختن کستی یا تف کردن در آتش) نشان ظاهری برجسته اسلام آوردن راستین بود و میزان آزاری که از آن پس مسلمانان در طول قرن‌ها بر این جانور وارد کردند، نمونه غم‌انگیزی از بی‌رحمی است که رقابت دینی می‌تواند ایجاد کند.^۱ خاکستر پرت کردن به جغد، ویران کردن لانه‌اش، شوم خطاب کردنش همه دنباله همین روایت است.

اما در دفاع از فرهنگ باستانی مردم (ایرانیان) وارد دین شیعه شده و روایت جغد نیز (مرغ حق) تغییر می‌نماید. او برای امام حسین (ع) نوحه سرایی می‌کند و از بودن کنار انسان‌ها بخاطر جفا بر امامشان دوری کرده به خرابات می‌رود. با این حال در فرهنگ معاصر از او با عناوینی همچون خاله کوکومه (کرمانشاه)، فاطمه سلطانک (یزد)، سمنان (جغده)، تهران و شهر ری (میمنت خانم) همچنین نام‌هایی مانند فاطمه کوره و ... هم آمده است.

جغد در ملل دیگر هم دو گونه برداشت دارد، در فرهنگ ترکی او پرنده است نماد ثروت و قدرت، عوام وقتی او را می‌بینند از او درخواست ثروت می‌کنند به او بای قوش (پرنده بزرگوار) می‌گویند. در یونان باستان نماد الهه آتنا جغد کوچک است (تصویر پیوست ۳) او نماد راهنما و خرد است، بعدها در فرهنگ اروپا نماد کتاب دانایی و خرد باقی می‌ماند، همچنان که در برخی کشورها همچون انگلستان نماد جادو و اهریمن هم هست.

^۱ (منبع: کتاب زردشتیان، باورها و آداب دینی آن‌ها، نویسنده: مری بویس (ص. ۱۹۰-۱۹۱))

بخش پایانی: جغد و حفاظت از آن

لازم به گفتن نیست که جغد در رأس هرم غذایی قرار دارد و بسیار برای کشاورزان و باغداران مفید فایده است، او جانوران موذی و آفات نباتی را از بین می‌برد و کمترین آسیب و مزاحمت را برای انسان دارد. صدای برخی از گونه‌های جغد بسیار مرموز و شاید ترسناک باشد آن هم در دل شب، علاقه او به ویرانه برای زیستن و لانه کردن هم فقط بخاطر نوع زندگی این پرنده است چون او لانه نمی‌سازد و از لانه‌های دیگر پرندگان و مکان متروک استفاده می‌کند. پس هیچ توجیه منطقی در ناسالم بودن این پرنده برای محیط زیست انسانی نداریم.

باورهای مذهبی و اسطوره‌ای هم هیچ کمکی در حفظ این گونه از شر انسان‌ها ندارد، زیرا باورهای آدمیان همیشه در حال تغییر است، اما جغد تغییر سیاسی و مذهبی ندارد! پس مقصر نیست، در کل باید گفت رفتار شناسی این جانور به هیچ روی با رفتار انسان و سرنوشت او و خدای او تداخلی ندارد، خویشکاری این پرنده شکار برخی از جانوران است که جنبه مذهبی ندارد. حلال و حرام بودن او هم ارتباطی به زیستگاه و صدا و اسطوره ندارد. ما ایرانی‌ها باید یاد بگیریم حیوانات را قضاوت نکنیم آنها را علمی مطالعه کنیم. اگر مرغی را مقدس کنیم رقیب مذهبی آن را شوم می‌کند، و اگر بلعکس دیگری آن را نماد خود می‌داند!

مورد بعدی بحث خرافات است و استفاده از گوشت و پر این پرنده زیبا برای طلسم کردن و یا شفا دادن. هیچ گزارش علمی نمی‌تواند ثابت کند که جغد توان جادویی دارد، اگر داشت که خود را از شر انسان حفظ می‌نمود. این باور آمیانه در میان بسیاری از مردم دنیا هنوز هم وجود دارد.

در بازدیدهای میدانی و کلاس‌های درس که نگارنده خود در آنها مدرس بوده است، بسیاری از مردم ایران هنوز به جغد نگاه شوم دارند، برخی هم او را نماد خوب می‌دانند، جالب است در میان قشر شهری این پرنده بیشتر شوم است، ولی در برخی از روستاها (ترکمن صحرا) او نماد ثروت است، این برداشت غیر منطقی کمکی به این پرنده برای بقا نخواهد کرد.

تهدیدهای انسانی برای این پرنده: زنده گیری برای تجمل و نگهداری آن توسط قشر کم آگاه، تخریب زیستگاه‌ها برای توسعه و شوم انگاشتن آن توسط بسیاری از اقشار مردم، می‌تواند بقای این پرنده مفید را تهدید می‌کند.

نتیجه گیری و پیشنهاد:

در حال حاضر به دلیل سطح مطالعه پایین عموم مردم و عدم علاقه قشر روشنفکر به مقوله مسائل محیط زیست و مطالعات بین رشته‌ای مانند محیط زیست و اسطوره شناسی وضعیت برخی از حیوانات را در ایران و بلکه در بسیاری از کشورهای در حال توسعه بسیار خطرناک نموده است. خصوصاً باورهای جادوگونه به آنها.

جغد در این مقاله بررسی گردید و ما متوجه می‌شویم که باورهای اسطوره‌ای نمی‌تواند ضامن دفاع یا نابودی یک حیوان باشد، ما نیازمند تغییر و تحول فکری هستیم تا به توسعه پایدار برسیم.

حیوانات ارتباطی با سیاست و مذهب ندارند، آنها کافر و بی دین نمی‌توانند باشند، انسان رفتار پنداری برای حیوانات خاص داستان‌های کللیه و دمنه است و هدف آن داستانها خردپروری بوده نه حیوان پنداری.

¹ تورانی‌ها گرگ را نماد مقدس و قدرت می‌دانستند در حالیکه ایرانیان گرگ را خرفستر می‌دانستند.

پیشنهاد: برای آگاهی عموم مردم خصوصا در روستاها بوم گردان و گردشگران آگاه باید آموزش ببیند تا مردم محلی را نسب به واقعیت علمی پرنده آگاه کنند، نمایش فیلم و عکس و ذکر فواید این پرنده بسیار می تواند مفید باشد.

پیشنهاد ارزنده: مشاهده کنیم، کتاب علمی بخوانیم، سفر برویم

منابع این پژوهش

کتاب:

- ۱- راهنمای پرندگان ایران، منصوری جمشید، انتشارات فرزانه، ویراست سوم، تهران ۱۳۹۲
- ۲- پرنده نگری، بختیاری پرویز، انتشارات مهکامه، چاپ نخست، تهران ۱۳۹۵
- ۳- راهنمای میدانی پرندگان ایران، مبصر فرید، زمستان ۱۳۹۵
- ۴- قمّی، ابن قولویه، ابو القاسم، جعفر بن محمد، کامل الزیارات، در یک جلد، دار المرتضویه، نجف اشرف - عراق، اول، ۱۳۹۸ ه ق
- ۵- نیرنگستان. صادق هدایت. تهران: امیرکبیر، ۱۳۴۲
- ۶- وندیداد. هاشم رضی. تهران: فکر روز، ۱۳۷۶
- ۷- دانشنامه اساطیری جانوران، قلی زاده خسرو، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران، چاپ اول ۱۳۹۲
- ۸- اوستا، کهن ترین سرودهای ایرانیان، گزارش و پژوهش جلیل دوستخواه، انتشارات مروارید، تهران، چاپ سوم، ۱۳۷۵

مقاله ها:

- ۱- یادداشتها و عکسهای شخصی از رامین محمدی زره ناسی ۱۳۹۴ تا ۱۳۹۵
- ۲- مقاله انسان و حیوان، اولیویه گونست مارک، پژوهشگاه مطالعات فرهنگی و علوم انسانی، پرتال علوم انسانی
- ۳- مقاله جغد در فارسی نو، آیلرز ویلهلم، ترجمه مهنوش ملایری، مجله میراث فرهنگی، بهار و تابستان ۱۳۸۰
- ۴- مقاله توسعه اجتماعی و اقتصادی و تأثیر آن بر تلقی افراد از چیستی خرافات، ربیعی کامران، نشریه جامعه شناسی کاربردی، سال بیست و ششم، شماره پیاپی (۶۰)، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۴
- ۵- خرافات عصر قاجار به روایات سیاحان اروپایی، طلائی حاتم زهرا، تاریخنامه خوارزمی، فصلنامه علمی - تخصصی، سال دوم، زمستان ۱۳۹۳
- ۶- شکار و پرستش حیوانات، شنیرلمن ویگتور، پژوهشگاه مطالعات فرهنگی و علوم انسانی، پرتال علوم انسانی
- ۷- جغد در گذر روزگاران، سلطانی سیما، مجله بخارا،

سایت های اینترنتی و منابع خارجی:

Owls in Lore and Culture: By Bruce Marcot, David Johnson, Mark Cocker

[/www.owlpages.com](http://www.owlpages.com)

<https://www.crossroad.to>

سایت های که می توانند مفید باشند:

www.iranbirds.com

irandeserts.com

پیوست ۱ تصویر جغد کوچک (عکاس: رامین محمدی زره ناسی)

پیوست ۲ تصویر مرغ حق (عکاس غلامرضا فرخ نسب)

پیوست ۳ تصویر سکه یونانی با نشانه جغد آتنا